

AZ EMBERI KAPCSOLATOK ELSORVADÁSA

(Három vajdasági hangjáték)

Általános érvényű megállapítással kezdem: azzal, hogy a láthatatlan színház — jugoszláv viszonylatban vizsgálva ennek az aránylag új műfajnak a helyzetét — a jugoszláviai magyar irodalom terméke. Minősége, az elkerülhetetlen hullámzásokat leszámítva, ismét országos viszonylatban nézve, tekintélyes, aminek szerintem érthető, tárgyi okai vannak. Ezeket szeretném érinteni nagy vonalakban.

Nincs kizárva, hogy mikorra e sorok napvilágot látnak, Újvidéken az érthetetlenül hosszúra nyúló huzavona után mégiscsak megtartja első bemutatóját a második jugoszláviai magyar hivatásos színház is. Tény azonban, hogy mindmáig egyetlen hivatásos együttesünk van, amely — időnkénti felbuzdulásaitól eltekintve — nem hatott serkentőleg a drámai irodalomra. Igaz, jó néhány író műve eljutott ugyan a megvalósítás, a színházi előadás fázisáig, de ezek a művek mégiscsak tisztavirágéletűek voltak, nem találtak nagyobb visszhangra. Jelentősebb fordulat csak Deák Ferenc fellépésével állt be, majd legutóbb Tóth Ferenc *Jóbja* hozta hullámzásba a lelkeket mondanivalójának erősen áttételes, reális társadalmi helyzetre is ráillő jelképszerűségével.

A dráma formájában való közlésre ezek után a rádiószínház maradt mint lényegesen kedvezőbb kifejezési, megjelenítési lehetőség. A valóságos, a kőszínházzal szembeni előnye egyebek között, hogy a szerző szabadabban, technikai kötöttségek nélkül változtathatja a cselekmény helyét, kedvére futhat előre és hátra az időben, könnyebben kezeli a térhatásokat és még egész sor, a rádiózásban meghonosodott hanghatás áll rendelkezésére.

A színház és a színpadi szerző közötti kapcsolatok lazasága és esetlegessége, továbbá a hangjátékműfaj öntörvényű előnyei — könnyebben érvényesíthető modernsége is — hozzájárultak a rádiódráma viszonylagos felvirágzásához. E viszonylagosság legfőbb tényezője irodalmunk általános, minőségi gazdagodásán, magára találásán kívül kétségtelenül a dramaturg személye. Ebből a szempontból is fontos Deák Ferenc tevékenysége. Elődjét, Ivan Horovitzot, nem fűzték közvetlenebb kapcsolatok a rádiójáték vajdasági művelőjéhez. A vidékiesség posványától való félelme, a »mindenáron korszerűnek lenni« szándéka a rossz értelemben vett nyugatias hangjátékot karolta fel, amely — a profánnak vélt társadalmi problémáktól elszakadva — a halálközelségtől való rettegés szellemét, az élet sápadt visszfényét próbálta elfogadtatni azzal, hogy manapság ezek az elitértelmiség nagy gondjai.

A konfliktus ezek után elkerülhetetlenné vált. Hiába alakult ki a rádió kebelén belül egy sajátos arcélú színészgárda — a stúdiószínész számos kifejező eszköztől megfosztott, megcsönkített típusa —, a problémák, amelyeket ezek a művek vetettek fel, egyaránt távol álltak színésztől, rendezőtől, nem beszélve a hallgatóságról, amely értetlenül és bosszankodva fogadta az álértelmiségi exhihibíciókat.

Nagyjából csak ennyit szerettem volna előrebocsátani, mielőtt — vázlatosan bár — foglalkoznék három vajdasági szerző: Gobby Fehér Gyula, Németh István és Szimin-Boschán Magda legújabb hangjátékával.

E három műnek — szembetűnő különbözőségük ellenére is — van egy közös vonásuk: Gobby Fehér is, Németh István is, de Szimin Magda is a társadalmi és családi életben jelentkező elidegenedéssel, az emberi kapcsolatok elsorvadásával foglalkozik.

Gobby Fehér Gyula *Mit csináljunk Ellingtonnal?* című rádiójátékának a drámai rugója egy képtelenséggel határos érzelmi kapcsolat, egy fiatalembernek a házi tyúk iránti ragaszkodása. De már maga ez a ragaszkodás is voltaképpen abszurdnak minősíthető, hiszen a saját ellentétéből, az egyoldalú táplálkozásból eredő útalatból jött létre, hogy végül is jelképpé alakuljon át: a szülőhelyétől elszakadt diáknak, majd egyetemi hallgatónak édesanyja iránti szeretetét szimbolizálja. A rádiójáték befejező mondatában azután a maga helyét sehogy sem lelő fiatalember és a ragaszkodása tárgya — a mindenhonnan kiutatlt tyúk — között megtörténik az azonosulás, az identifikáció: ő, Maróti Péter az, aki képtelen beleépülni a társadalmi valóságba. Egyik albréletből a másikba kerül, a szeretője-lakásadóője is kiutatlja otthonából, végül kitiltják az egyetemista otthonból is Ellington, a tyúk miatt.

A történet jókora időfeszítávon belül zajlik le kommentároktól, találóan vázolt karakterektől kísérvé. Ez utóbbiak és a főszereplő között — részben a gyermekkorban, a szülői házban, a mostohaapától elszennvedett sztrészek következtében kialakult befelé forduló lelki alkat, részben a társadalmi háttérben fellépő figurák szívtelensége, közönye miatt — óhatatlanul kialakul a válaszfal.

Az utóbbi évek egyik legsikerültebb rádiójátéka a *Mit csináljunk Ellingtonnal?* Ötvözete a ionescói, beckett-i antidráma-módszernek és egy nagyon is sajátosan tájunkbeli életérzésnek. Ez utóbbira a lírai színezetű, meghitt hangú vallomások alapján ismerünk rá. Váltalva a pontatlanságot, azt mondhatnám, hogy Ellington (Duke Ellington belgrádi vendégszereplése kapcsán kapta a dédelgetett tyúk a nevét) napjaink Nyilas Misije »heideggeri iszonnal a modern körülmények közé dobva«.

A mű erényeit a rendezés, Szilágyi László mesteri munkája is kihangsúlyozta. A hangjáték elengedhetetlen követelményének, hogy a hangok egymástól könnyen megkülönböztethetőek legyenek, hiánytalanul eleget tett. Nagyszámú művészt vonultatott fel. A főszerepet alakító Szkopál Béla külön méltatást érdemelne. Ezzel a szerepével bizonyította, hogy a stúdiószínészek élgárdájába tartozik. Hangja, a beszéd értelmi-érzelmi színezése nála híven követi a szövegből eredő tartalmat, beleértve a szövegalattiságot is. De jó színészi játékot nyúj-

tottak a többiek is: Sántha Sándor, Romhányi Ibi, Ferenci Jenő, különösen jó húzás volt a rendező részéről az enyhe reszelősségében is vonzó hangú Juhász Anna vendégszerepeltetése, mint ahogy a minőséges színészi alakítások közé sorolható még Kiss Júlia, Jordán Erzsébet és Lőrinc Lajos teljesítménye is.

Németh István *Születésnap* című hangjátéka a vakvágányra futott családi életet, pontosabban: a szülők és gyermekek közötti meg nem értés áthidalhatatlan szakadékát vetíti elénk. Itt is az elidegenedés, az alienáció feszegeti a társadalmi élet alapsejtjének, a családnak meglazult eresztégeit egy 18 éves lány, Éva születésnapja ürügyén. Szinte fölösleges megállapítani, hogy a szerző a fiatalok mellett áll ki, szinte az ő szemükkel mutat be egy, hibáiban és konformizmusában megrögzött házaspárt. Ez az aránylag rövid terjedelmű hangjáték a kritikai realizmus eszközeivel villantja elénk az önámításba menekülő kispolgárt, az olyan egzisztenciákat, akik legjobb akaratuk ellenére sem képesek már többé emberek lenni. Tragikus kilátástalanság bontakozik ki a párbeszédéből.

Az anya a külvilág neki nem tetsző behatásai ellen nyafogással, migrénnel és gyengélkedéssel védekezik; undorítóan önközpontú, aszszociális lényé torzult figura. De hasonló az apa is, akit hivatalában a szüntelen megalkuvás ugyancsak erkölcsi gnómmá aljasít. Ezek tudatában, e tragikus felismerés után a lány azzal teszi próbára szülei szeretetét, e szeretetnek a közöny hamuja alatt pisllákoló szikráit, hogy bejelenti: albérletbe költözik. De még ezzel az alapjában véve gyermeki ravaszkodással sem képes egy kis megértést vagy szeretetet kicsiholni belőlük. Végül is, hogy valamiképpen elszigetelődjön a két erkölcsi roncsból, ezeket mondja: »Rájöttem, hogy nálatok is lakhatok albérletben.«

Németh kitűnő ismerője az ifjúkor erkölcsi válságainak, ezt bizonyítják ifjúsági regényei is. A környezetrajz — természetesen ez esetben a párbeszédéből és monológból kirajzolódó környezetrajzról van szó — nála távoli visszfényként, úgy mellékesen játszik bele a cselekménybe, de így is nagyjából megválaszolja az erkölcsi elferdülések társadalmi okait.

A hangjátékot Vajda Tibor rendezte. A figurák beállítása nem okozhatott neki különösebb gondot, hiszen a bajok okozói köztünk vannak. Hibája talán, hogy a szülők korlátoltságát már-már karikatúrává túlozta.

Az apa szerepét Nagygyellért János, az anyáét Kiss Júlia alakította. A két nagy tapasztalatú művész játéka mondhatni, hogy híven tükrözi azt a játéknívót, amely nálunk, hazai, magyar viszonylatokban a korrektséget jelenti. Nagygyellértné Kiss Júlia az anya figuráját vérláziótan ellenszenvenné formálta.

Éva szerepét Várady Hajnalka játszotta. Nagybecsvágyú, intelligens színésznő, akinek alakítókészsége az utóbbi időben jelentékenyen gazdagodik, színesedik.

Szimin-Boschán Magda *Fivérek* című hangjátéka Saffer Pál kitűnő fordításában a háború lélekromboló erejének kései, máig érző gyűrűzését mutatja be.

A véletlen játéka egy orvosrezdes törvényes és törvénytelen fiának, továbbá az ezredes feleségének, a »vörös burzsoázia« képviselőjének, valamint a törvénytelen fiú feleségének a találkozását idézi elő. Megindul az »ügy«, vagy még inkább a sokszálú ügyek tisztázása, ami érthetően hiábavaló igyekezet már. A külön pályán futó életek már csak a rokonszenv és ellenszenv interferenciájában találkozhatnak egymással, mert az életet nem lehet második, javított kiadásában újrakezdeni.

A három ismertetett hangjáték közül Szimin Magda művének a legteljesebb a társadalmi beágyazottsága. Mai életünk egynémely jelensége bontakozik ki benne, mint amilyen a vezető posztion levők gyermekeinek kivételes, a plebs által megvetett helyzete, egyazon apa összkomfortban és a hadiárva otthonába felnőtt gyermekeinek, egy vérségi kapcsolatokkal összetartozó családnak a háborúval és a fokozatos elembertelenedéssel megkavart sorsa. A *Fivérekben* azonban felfedhetők erőltetetten ható kitérők is, de igazi asszonyszívvel megírt megható részletek is.

Ezt a három hangjátékot Varga Istvánnak, a rádió főrendezőjének az irányításával adta elő ugyancsak jól összeválogatott színészegyüttes: Fejes György (ügyeletes orvos), Sántha Sándor (orvosrezdes), Romhányi Ibi (az ifjabb Markovič dr. felesége), Tusnek Otília (az orvosrezdesné), Faragó Árpád (ifj. dr. Markovič), Nagyellért János (kórházigazgató) és ismét egy kitűnő alakítás Szkopál Béla részéről (az ezredes törvényes fia) sok egyéni ízzel, a megismerésért szinte plasztikusan »látatató« játékkal.

A rendező is, a színészek is a nálunk kifogástalannak elfogadott színvonalat garantálják. A mesterség kitűnő ismerői valamennyien, ami egyben azt jelentheti, hogy ihletettebb óráikban a legtöbbre, a maximumra is képesek.

Végül néhány szót a megvalósítás névtelen hőseiről, szürke eminenciásairól is szólnom kell. Elsősorban Varga Éváról, aki zenei tanácsadói minőségében a rendező leghasznosabb munkatársainak egyike. Külön stúdiumot érdemelne az a végtelenül türelmes kutatást igénylő munka, amellyel Varga Éva remek hozzáértéssel ad zenei szárnyakat a szöveg érzelmi összetevőinek. A muzsika nála hol líraian ellágyuló, hol groteszkül gunyoros, hol meg megrázóan drámai, vagy éppenséggel gondolatindító.

Itt vannak továbbá a hangterek és hanghatások országos viszonylatban is ismert, a rádióban alig méltányolt dolgozói — a hangfelvevők: Stanislav Stepanovič, Ivan Fece, Morvai Károly, akik feleményen, önállóan kikísérletezett trükkökkel varázsolják életszerűvé, életteljessé az egydimenziós, a pusztán emberi hangra épülő láthatatlan színházat.